

## DÍTĚ V OSOBNOSTNÍM POJETÍ

Jana Němcová

Helus, Z. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele a rodiče*. Praha: Portál, 2004. 232 s. ISBN: 80-7178-888-0.

Snad každý někdy použil známou frázi, že „dítě není pouze zmenšený dospělý“. Avšak charakterizovat, kým dítě tedy skutečně je, bývá obtížnější. Kniha Zdeňka Heluse nám podává pohled na osobnost dítěte z mnoha úhlů pohledu, a to způsobem, který mi asocioval E. Hemingwaye a jeho styl „vrcholu ledovce“. Jinými slovy, tato kniha shrnuje podstatné znalosti týkající se osobnosti dítěte a zároveň podněcuje čtenáře k dalšímu uvažování nad tématy. Autor na své výpravě za dítětem prochází mnoha vědními obory (historie, psychologie, pedagogika, sociologie, filosofie), aby pak předložil co nejkompletnější pohled na jeho osobnostní pojetí.

Úvodem autor zdůrazňuje, jak je téma osobnostního přístupu k dítěti stále naléhavé a aktuální. Apeluje na všechny učitele, kteří budou namítat, že pro objevování dítěte není ve výuce prostor. *„Učitel, stejně tak jako musí být expertem ve svém aprobačním předmětu, musí být neméně i expertem v problematice dítěte – tak, aby na žákovi nepáchal násilí, nebyl vůči němu necitlivý, nemíjel se s ním, nezpůsoboval promarnění jeho šancí na vzdělávací úspěšnost; aby nezbavoval žáka radosti a odvahy učit se a vzdělávat – být sebou samým“* (str. 10). Kniha má tedy oslovit především učitele, avšak dle autora poslouží také rodičům a všem, kdož jsou dnešními dětmi a mládeží znepokojeni. Zároveň autor stručně shrnuje témata, jimiž se bude v knize zabývat.

V první kapitole nazvané *„Objevování dítěte a jeho dětství“* nás autor provází vývojem pohledů a názorů na dítě, a to od starověku až po současnost. Přitom zmiňuje také nejvýznamnější pokusy o porozumění osobnosti dítěte z oblasti pedagogiky a psychologie.

Cesta za objevováním dítěte začíná rekapitulací historických prohrěšků proti dítěti: starověké dětství bez práv, odtržení dítěte od rodiny ve středověku, pracovní přetěžování dětí v období průmyslové revoluce, ale také prohrěšky dobře míněné péče – například v podobě zabalování dítěte povijanem. Autor však neopomíjí uvést také lidský rozměr těchto období: *„Bez nejmenších pochyb provázela ve všech dobách a kulturách vztah k dětem láska – zejména ze strany rodičů. Její projevy ale nejednou nabývaly znetvořených podob, mnohdy ji paralyzovaly životní okolnosti, jež nebyly jejímu rozvinutí příznivé.“* (str. 19). V této histo-

rické části autor vychází nejen z poznatků historiků a kulturních antropologů, ale ilustruje poutavé čtení také citacemi osobností, které v daném období žily. Pedagogy, a nejen je, tak jistě upoutají například výchovné návody německého lékaře a pedagoga D. G. M. Schrebera z první poloviny devatenáctého století, kdy bylo dítě plně ovládáno svými vychovateli (str. 22–23). To už však plynule přecházíme k prvním pokusům o obrat k dítěti, jež autor spatřuje v aktivitách J. Locka, J. J. Rousseaua a J. H. Pestalozziho. Samotné objevení dítěte pak staví spolu s Ariésem do roviny s procesem „zeškolšťování“, avšak jedním dechem se ptá: „*Je to ovšem jediné a konečné objevení?*“ (str. 32).

Významný pohled na dětství zaznamenává další podkapitola věnovaná reformní pedagogice, ve které „*vzniká mezi dítětem a vychovatelem vztah zcela jedinečného edukačního partnerství, kdy vychovatel dítěti – díky tomu, že mu rozumí – hodně dává, ale také od dítěte hodně dostává*“ (str. 34). Autor vyzdvihuje především osobnost M. Montessoriové pro její pojetí dětství, které má „hodnotu v sobě samém“. Avšak najdeme zde i zamyšlení nad kritikou reformní pedagogiky na podkladě argumentace H. Arendtové (2002).

Další oblast umožňující blízké výpravy do dětství je bezesporu psychologie. Právě zde mohl autor, sám renomovaný psycholog, vyniknout hlubokým vystižením všech nejvýznamnějších poznatků týkajících se chování a prožívání dítěte. Setkáme se zde s postřehy S. Freuda, který upozornil na některé zvláštnosti dětského prožívání, i s jeho následovníky psychoanalytického směru. Nahlédneme na následky autoritářské výchovy v podání A. Millerové. Z poznatků kognitivní a konstruktivistické psychologie zde nacházíme klasické koncepce J. Piageta a L. S. Vygotského, abychom se na jejich základě mohli inspirovat důsledky poznávacího procesu pro vyučování. Impuls k akceptaci dítěte nám pak přinese humanistická psychologie a její představitel C. G. Rogers, společně s užitečnými výzvami pro školu.

V závěru první kapitoly se autor zamýšlí nad znepokojivými momenty dítěte a dětství v současných podmínkách. Rozhodně však zde nenajdeme roztrpčené hořekování nad dnešním dětstvím, ale naopak hluboké porozumění situacím, do kterých se dnešní děti dostávají. Autor zde vyjadřuje pochopení pro děti vyrůstající ve světě médií, ovlivňované reklamou, děti žijící v „bezdětném světě“, vychovávané s důrazem na samostatnost atd. Autor podotýká, že tyto problémy současnosti jsou stejně palčivé, jako byly dnes již překonané problémy minulosti.

Druhá část knihy, nazvaná „*Dítě v osobnostním pojetí*“, se zabývá, jak již sám název napovídá, problematikou dětské osobnosti. Autor nás seznámí nejprve

s teorií – vymezuje pojem osobnost a upřesňuje jej pro dětský věk: „*Dítě je osobností v dynamice jejího konstituování (vznikání)*“ (str. 86). Po obecném úvodu se přiblížíme osobnosti dítěte ve třech důležitých výchozích předpokladech pro její rozvoj: 1) Odkázanost – která však nemusí pro dítě nutně znamenat pasivitu, zvolíme-li v přístupu k němu liberálnější postoj. 2) Směřování – především k dospívání, sebepojetí a nezávislosti. 3) Potenciality – jimž autor věnuje největší pozornost, jelikož „...*dětství je bohatstvím potencialit růstu a rozvoje*“ a na nás vychovatelích záleží, jak s tímto bohatstvím naložíme (str. 94). Nalezneme zde pět klíčových podmínek pro osobnostní a kognitivní rozvoj, dále se autor zaměřuje na využívání potencialit v podobě posilování vzdělávacích možností žáků jako na dominantní úkol vzdělávacích systémů.

Třetí část knihy nazvaná „*Osobnostní zřetel v přístupu k dítěti*“ navazuje plynule na fakt, že osobnost dítěte podléhá dynamice vývoje a zabývá se tím, jak můžeme dítěti v tomto rozvoji napomáhat. Autor zde uvádí „*sedm zřetelů, jejichž uplatňování je v edukačním procesu pro rozvoj osobnosti nezbytné, jež tvoří základní oporu*“ (str. 103). Ráda bych se pokusila uvést stěžejní myšlenky těchto zřetelů: 1) Zřetel k celistvosti zahrnuje vlastnosti a rysy osobnosti, avšak kromě těchto poměrně stálých složek také působení integračního úsilí osobnosti. Autor tak vyjadřuje námitku proti „zařazování žáků do škatulek“ a připomíná učitelův díl odpovědnosti za úspěšnost či neúspěšnost žáka. 2) Zřetel k zaměřenosti autor uvádí ilustračními příklady, ve kterých dokazuje, jak může motivace zvyšovat či snižovat výkony jedince. Spolu s motivací popisuje další složky zaměřenosti – potřeby, zájmy a hodnotovou orientaci. Za velmi inspirující považují stať týkající se perspektivní orientace, a především vytváření „*šance druhého startu*“ (str. 122–125). 3) V kapitole „*Zřetel k mezilidským vztahům*“ se dočteme mnohé o verbální i neverbální komunikaci, důsledcích působení komunikace na osobnost, jako jsou syndrom naučené bezmocnosti či syndrom neúspěšné osobnosti, o úloze učitele v komunikaci se žáky. 4) Zřetel k pohlaví/genderu, kde autor uvádí především zajímavé výsledky výzkumů, jak adolescentní chlapci a děvčata vnímají sebe a druhé pohlaví. 5) Zřetel k identitě, kde autor pojednává o vývoji identity a opírá se zde o teorii J. E. Marcia (1991). Dále si všimá závažného problému identitní krize: „*Popírání sebe samého je něčím jako amputace důležitých psychických orgánů...*“ (str. 149). 6) Zřetel k autoregulaci přináší výzvu pro učitele, aby nejen žáky řídil, ale také dával podněty k jejich seberozvoji. 7) Sedmá kapitola nese název „*Osobňující postoje k dítěti a jejich kritika*“. Autor zde upozorňuje na některé zřetelové nepříznivé pro rozvoj osobnosti dítěte, které zpravidla používáme nevědomě, a tudíž nejsou pod naší kontrolou. Vy-

chovatel například může vnímat dítě jako materiál (viz častý povzdech učitelů, že „s tímhle materiálem se nedá pracovat“), jako hrozbu či zátěž („Ta dnešní mládež!“), jako kompenzaci svých vlastních nedostatků – tento postoj mohou krom rodičů uplatňovat i někteří učitelé ve smyslu potvrzení vlastní pedagogické zdatnosti. Dalším podobným postojem je zaslepenost dítětem, jež vede k neschopnosti dítěte nést vlastní odpovědnost. Zvláštní pozornost autor věnuje prohrěškům školy a jejich rozboru, například nedoceňování významu prožívání školních událostí, nebo netolerance vůči individuálním zvláštnostem.

Poslední, čtvrtá část knihy nese název „*Úrovně a stadia vývoje osobnosti dítěte*“. V jejím úvodu autor vysvětluje význam členění vývoje osobnosti na stadia. Uvádí pojmy senzitivní, zlomová a krizová období, jako období, která vyžadují zvláštní vychovatelovu pozornost. Kromě těchto obecně platných charakteristik autor neopomíná zdůraznit také vliv individuálních zvláštností. Jako úrovně psychického vývoje autor podrobně popisuje následující činitele: zrání, působící zejména v počátečních stadiích vývoje, učení a jeho druhy, socializaci s jejími mechanismy. Kapitola o socializaci je podbarvena spoustou zajímavých příkladů. Následuje edukační činitel. Autor zde vysvětluje rozdíl mezi socializací a edukací a podrobně se zabývá otázkou vstupu dítěte do školy. Poslední úrovní psychického vývoje je seberozvoj osobnosti, na nějž působí předchozí socializace a edukace. Vývojových stadií autor uvádí sedm – od prenatalního období až do dospívání. Popis jednotlivých stadií je pouze stručný s důrazem na zlomové události v životě dítěte a hlavní mezníky vývoje. Zvláštní pozornost věnuje dítěti ve školním věku.

Za velice vydařený považují závěr celé knihy. Jmenuje se „*Dítě v osobnostním pojetí – nároky na profesionalitu a ctnosti učitele*“ a apeluje na prohlubování pedagogických kompetencí všech těch, kdož pracují s dětmi, protože „*jsme – svými postoji a svým jednáním – pro dítě šancí, dobrodiním, ale také ohrožením či neštěstím*“ (str. 219). Pojednává se zde o čtyřech pedagogických ctnostech, jimiž jsou pedagogická láska, pedagogická moudrost, pedagogická odvaha a pedagogická důvěryhodnost. Z textu dlouhého pět stran by se dalo výtěžit spoustu zajímavých citací. Dovolte mi citovat jednu z nich: „*Osobnostní pojetí dítěte ovšem klade nárok nejen na učitelovu profesionální zdatnost, ale i na jeho osobnost. Je pro něho výzvou vyvozovat závěry ze skutečnosti, že významným, mnohdy zcela rozhodujícím činitelem utváření dítěte jako osobnosti je, jak on sám se osobnostně rozvíjí, v jakém smyslu sám osobností je a jako osobnost na dítě působí*“ (str. 221).

Knihu Z. Heluse hodnotím velice kladně. Přináší sumu cenných a hodnotných informací. Dalo by se s trochou nadsázky říci, že svým obsahem by nahra-

díla celý regál knih s psychologickou a pedagogickou tematikou. Čte se doslova „jedním dechem“. Příslib zasvěceného pohledu na dítě nám podává již samotná osobnost autora – významného sociálního a pedagogického psychologa a také pedagoga, přednášejícího na Pedagogické fakultě UK v Praze.

Ke kladům knihy patří také nesmírná pečlivost a důslednost, se kterou byla napsána. Jednotlivé kapitoly na sebe vždy logicky navazují, závěr jedné kapitoly jakoby plynule přecházel do úvodu kapitoly druhé. Každou ze čtyř částí, do nichž je kniha rozdělena, zakončuje závěrečné shrnutí, které podtrhuje nejvýznamnější myšlenky textu.

Tuto výbornou monografii lze vřele doporučit každému, kdo o dětech opravdu přemýšlí a nehledá pouze „osvědčené návody“ na jejich výchovu, ale chce proniknout hluboko do jejich nitra. Snad každý někdy v přístupu k dětem upadl do stereotypu. Kniha Z. Heluse nás od něho pomáhá osvobodit.

Jana Němcová  
studentka doktorského studia oboru „Pedagogika“  
PdF UP v Olomouci